

Արկարդի ԱԿՈՂՈՎ

ՆՈՐԱՀԱՅՏ ՓԱՍՏԱԹՂԹԵՐ ԱԼԵՔՍԱՆԴՐԱՊՈԼԻ ԳՎԱՍՏԻ ՄԱՍԻՆ

(նյութեր Վրաստանի պատմության պետական կենտրոնական արխիվից)

XIX դարի սկզբներին բարդ իրադրություն էր ստեղծվել Անդրկովկասում: Երկ-րամասի ժողովուրդները ձգտում էին թոթափել թուրքական և պարսկական տիրապե-տությունը: Ռուսաստանն իր հերթին ջանում էր գրավել և կայսրությանը միացնել Անդրկովկասը: Ռուսաստանի առաջխաղացմանը տարածաշրջանում առաջին հերթին հող էր մախապատրաստում 1801թ. խաղաղ ճանապարհով Արևելյան Վրաստանի միացումը Ռուսաստանին: Սակայն տարածաշրջանի միացումը ռուսական կայսրու-թյանը տեղի ունեցավ ոչ միանգամից: 1804-1813թթ. և 1826-1828թթ. ռուս-պարսկական պատերազմների արդյունքում Արևելյան Հայաստանն ազատագրվում է պարսկական տիրապետությունից և միացվում է Ռուսաստանին: Անվերջանալի մղձավանջի մեմա-վող պարսկական տիրապետության երկարատև ժամանակաշրջանը փոխարինվում է ռուսական տիրապետությամբ՝ իրեն բնորոշ գծերով:

Նորանվան երկրամասերում Ռուսաստանը պարբերաբար վարչատարածքա-յին բաժանումներ էր կատարում: Այսպես, արդեն 1828թ. մարտին Նիկոլայ Ա ցարի հրամանով Ռուսաստանին անցած Արևելյան Հայաստանի նոր գրավված տարածքնե-րից կազմավորվում է Հայկական մարզը: 1840թ. Անդրկովկասում նոր վարչական փո-փոխություններ են տեղի ունենում. ձևավորվում են 2 վարչական միավորներ՝ Վրացա-խմերեթական մահանգը և Կասպիական մարզը: 1844թ. Կովկասում ստեղծվում է փոխ-արքայություն: 1846թ. երկրամասը բաժանվում է 4 մահանգների: 1849թ. ցարի հատուկ հրամանագրով ստեղծվում է Երևանի մահանգը, որի մեջ մտնում էին 5 գավառ՝ Երևա-նի, Նախիջևանի, Նոր Բայազետի, Օրդուբադի և Ալեքսանդրապոլի: Վարչական նոր բաժանումը պահպանվում է ընդհուպ մինչև ռուսական կայսրության անկումը՝ 1917թ.:

Վարչատարածքային փոփոխությունների հետ զուգընթաց՝ տարածաշրջանում 10-12 տարին մեկ անց էին կացվում կամերալ ցուցակագրումներ (մարդահամարներ):

Անդրկովկասյան տարածաշրջանում կատարված վարչատարածքային բարե-փոխումները մանրամասնորեն ներկայացվել են Ա.Հայրապետյանի կողմից «Արևելյան Շիրակը XIX դարի առաջին կեսին» աշխատության մեջ: Ինչ վերաբերում է XIX դարի ընթացքում Անդրկովկասում անցկացված մարդահամարների ուսումնասիրությանը, ապա, հաշվի առնելով վերջին տարիներին ժողովրդագրական հիմնախնդիրների շուրջ եղած հետաքրքրության աճը, 2005թ. սկսած ՀՀ ԳԱԱ Շիրակի հայագիտական հետա-զոտությունների կենտրոնի կողմից հրատարակվող «Գիտական աշխատություններ» հանդեսի VIII, IX և X համարներում հրապարակվել է մամուլի միջոցով փաստաթղթերի մի ամբողջ շարք: Շարունակելով մեր գործընկերների սկսած գործը՝ այժմ ընթերցողի ուշադրությանն ենք ներկայացնում ժողովրդագրական հիմնախնդիրներին վերաբերող նորահայտ փաստաթղթեր, որոնք, մեր կարծիքով, արժեքավոր տեղեկություններ կհա-ղորդեն XIX դ. 70-80-ական թվականներին Ալեքսանդրապոլ քաղաքի և համանուն գա-վառի բնակչության ազգային ու կրոնական կազմի, ինչպես նաև հայաբնակ գյուղերի ստուգման արդյունքների վերաբերյալ: Նյութերը, որ մեր կողմից հավաքագրվում են 2008թ. ամռանը Վրաստանի Պատմության կենտրոնական պետական արխիվում, պատկանում են «Անդրկովկասի վիճակագրական կոմիտեին» (ЦГИАГ, ф.415, Закав-казский Статистический комитет, оп.1, д.12,21):

Այդ կոմիտեի հաղորդած տեղեկությունների համաձայն՝ 1879թ. Ալեքսանդրա-պոլի գավառը զբաղեցնում էր 3381,8 քվ վերստ (3584,7 կմ²) տարածք: Ալեքսանդրապոլ քաղաքի բնակչությունը կազմում էր 19976 մարդ, որից 19129-ը՝ հայ, 171-ը՝ հույն, 65-ը՝

ռուս, 604-ը՝ քաթար, 4-ը՝ գերմանացի, 3-ը՝ հրեա:¹ Ալեքսանդրապոլի գավառի բնակչության քիվը հասնում էր 87039 մարդու, որից 78045-ը՝ հայ, 1433-ը՝ ռուս, 823-ը՝ հույն, 3751-ը՝ քաթար, 2987-ը՝ քուրդ:² Ալեքսանդրապոլ քաղաքում և համանուն գավառի բնակչության ընդհանուր քիվը կազմում էր 107015: 1880թ. դրությամբ Ալեքսանդրապոլ քաղաքում կային 616 շիա մահմեդականներ, որոնցից 334-ը տղամարդ էին, 282-ը՝ կին: Քաղաքում սունի մահմեդականներ չկային, իսկ գավառում սունիները կազմում էին 857 հոգի, որոնցից 465-ը՝ տղամարդ, 392-ը՝ կին: Գավառում շիա մահմեդականները 3285 հոգի էին, որոնցից 1763-ը՝ տղամարդ, 1522-ը՝ կին:³

1885թ. Ալեքսանդրապոլ քաղաքում և համանուն գավառում Անդրկովկասի վիճակագրական կոմիտեի կողմից ստուգում է անցկացվում՝ նպատակ ունենալով հաշվառել տարածաշրջանի զուտ հայկական գյուղերն իրենց բնակչությամբ և հոգևորականության և եկեղեցիների քանակը: Ստորև ներկայացվում են այդ ստուգման արդյունքները:⁴

Հ/հ	Բնակավայրերը	Հոգևորականների քիվը	Ծխականների քիվը	Եկեղեցու անվանումը
1	Ալեքսանդրապոլ	15	9443	Սր Աստվածածին
		6	5614	Սր Ամենափրկիչ
		4	2852	Սր Նշան
		5	4264	Սր Լուսավորիչ
2	Դահարդի	2	530	Սր Հովհաննես
3	Բայանդուր	1	585	Սր Աստվածածին
4	Քյալայի	1	320	— // —
5	Ղափյի	2	800	— // —
6	Խյի-Ղարաքիլիսա	7	1211	Սր Ստեփանոս
7	Շլովխան	2	430	Սր Աստվածածին
8	Իլիսիարի	5	905	Սր Գևորգ
9	Սվանվերդի	1	620	Սր Աստվածածին
10	Տավշամուշյաղ	2	950	Սր Պետրոսի և Պողոսի
11	Ադին	3	690	Սր Հակոբ
12	Ղազարապատ	1	390	— // —
13	Բարուրի	1	500	Սր. Աստվածածին
14	Ղեղաչ	1	107	— // —
15	Ճիրայիլի	1	500	— // —
16	Բոզդոդան	2	730	— // —
17	Ղզրքիլիսա	1	630	Սր Լուսավորիչ
18	Հոռոմ	4	1029	Սր Հռիփսիմն
19	Ղուֆնիդժյաղ	1	200	Սր Աստվածածին
20	Թոմարտաշ	2	650	— // —
21	Սոնգրի	2	580	— // —
22	Իմիլխան	2	680	— // —
23	Թալիք-օղի	3	412	— // —
24	Ջանգի-թափա	1	115	— // —
25	Մունջուխի	1	360	— // —
26	Քեշիշքենդ	1	145	— // —
27	Վերին Փամպ	2	180	— // —
28	Հաջի-Խայիլ	1	307	Սր Լուսավորիչ
29	Մահմուդբուղ	3	1060	Սր Աստվածածին
30	Մոլլա Գյուլյա	2	1105	— // —
31	Բողազքեսան	1	543	— // —
32	Արմուքի	2	680	Սր. Սարգիս

¹ ЦГИАГ, ф. 415, оп. 1, д. 12.

² Նույնը:

³ Նույնը:

⁴ Նույնը:

33	Սոգոթյի	1	212	Սր Հակոբ
34	Փիրթիքան	3	1802	Սր Թադևոս
35	Շիրվանջուղ	2	1238	Սր Աստվածածին
36	Բազարխանա	2	534	— // —
37	Նորաշեն	3	548	— // —
38	Ղորխտագիրման	1	575	— // —
39	Ղոյղաթ	1	680	— // —
40	Գլուգալդար	2	255	— // —
41	Մեծ Արրիվայի	2	800	— // —
42	Փոքր Արրիվայի	1	500	— // —
43	Եզանյար	2	390	— // —
44	Փոքր Բեքանդ	3	757	— // —
45	Ղալիթան	1	500	— // —
46	Ղասմայի	1	179	— // —
47	Ղազանյի	2	550	— // —
48	Արթիկ	4	400	Սր Լուսավորիչ
49	Ղախաղ	2	500	Սր Սարգիս
50	Խաչաքիլիսա	1	270	Սր Գևորգ
51	Բաշգլուղ	2	500	Սր Աստվածածին
52	Մեծիթի	2	650	Սր Ստեփանոս
53	Դուզբենդ	2	780	Սր Աստվածածին
54	Մեծ Զյափանակ	3	1100	— // —
55	Դիրաքյար	2	447	— // —
56	Փոքր Զյափանակ	2	480	— // —
57	Չրախի	3	1040	— // —
58	*	1	150	— // —
59	Հաջինազար-Ղուլի	2	210	— // —
60	Ջաջուա	2	990	— // —
61	Աղբիլիսա	1	420	— // —
62	Մեծ Սարիար	1	520	Սր Խաչ
63	Արրիվայի 3-րդ	2	350	Սր Աստվածածին
64	Ղոնախտան	2	790	Սր Հակոբ
65	Թուփառլի	1	630	Սր Աստվածածին
66	Դարբանդ	1	555	Սր Աստվածածին
67	Մեծ Զեթի	2	415	Սր Հակոբ
68	Փոքր Զեթի	1	510	Սր Աստվածածին
69	Օրբաքիլիսա	2	461	— // —
70	Եսառլ	2	1115	— // —
71	Կապս	1	420	— // —
72	Վերին Ղանլիթա	1	990	Սր Ստեփանոս
73	Ներքին Ղանլիթա	1	420	— // —
74	Չոռլի	1	385	Սր Աստվածածին
75	Նոր Սարիար	1	310	— // —
76	Սամուշու	-	212	Սր Հակոբ
77	Ալիխան	-	320	Սր Աստվածածին
78	Նոռ Ղառաքիլիսա	-	300	— // —
79	Կեֆլու	1	270	Սր Հակոբ
80	Մեծ Բաշգեղ	1	122	Սր Աստվածածին
81	Ճզխար	2	650	— // —
82	Գլուքի -Յուլ	1	470	— // —
83	Թաքնուլի	1	470	— // —
84	Ջեղար Կեչուա	1	465	— // —
85	Իլլի Ղառաքիլիսա	2	600	— // —
86	Բանդիվան	2	555	— // —
87	Չիֆթալի	2	407	Սր Խաչ

* Փաստաթուղթն այստեղ անընթեռնելի է (-Ա.Ա.):

88	Նոո Ղզրքիլիսա	1	300	Սր Աստվածածին
89	Բոգոլիսուշ	1	350	— // —
90	Ղզրքիլ	2	547	— // —
91	Ղառուսի Դուքենդ	1	366	— // —
92	Գյուլստրալ	1	196	— // —
93	Յառուսի	2	681	— // —
94	Մեծ Ղարաքիլիսա	8	2339	— // —
95	Սամուրսալի	2	489	— // —
96	Վարդանի	1	283	Սր. Ստաբեղոց
97	Բոգիքենդ	5	1358	Սր. Աստվածածին
98	Ղշաղ	4	699	— // —
99	Ղարրագ	2	283	— // —
100	Բզավդալա	2	298	— // —
101	Համամի	12	2233	— // —
102	Հաջիդարա	4	986	— // —
103	Սյիտակ	3	431	— // —
104	Վարդնուլ	7	1421	— // —
105	Ղաչաղան	5	572	— // —
106	Չոթուտ	3	484	— // —
107	Գյուլիջա	2	592	— // —
108	Գյորան*	4	732	— // —
109	Մեծ Բեքանդ	4	1898	— // —
110	Նարանդ	5	725	— // —
111	Թափանի	1	452	— // —
112	Ղարալ	2	180	— // —
113	Ավդիքենկ	2	237	— // —
114	Ղարթալի	4	1261	Սր Ստեփանոս
115	Ղարարոյա	3	519	Սր Աստվածածին
116	Արրուլաղ	3	895	— // —
117	Զորյորուշ	1	295	— // —
118	Չիզլամալ	2	640	Սր Նշան
119	Զարնցա	1	247	Սր Խաչ
120	Բուդդաշեն	1	225	Սր Լուսավորիչ
121	Էֆենդի	1	131	Սր Աստվածածին
122	Զուրդրուլաղ	-	130	— // —
Ընդամենը		281	93761	

НОВЫЕ ДОКУМЕНТЫ ОБ АЛЕКСАНДРОПОЛЬСКОМ УЕЗДЕ
(материалы из Центрального государственного исторического
архива Грузии)

___ Резюме ___

___ А. Акопов ___

Публикуемые документы предназначены и могут представить определенный интерес как для специалистов-историков, так и для широкого круга читателей. Несмотря на свои объективные недостатки (пропуски), данные документы представляют новый материал о демографическом состоянии Александропольского уезда в 70-80-х годах XIX века.

Представленные документы выбраны из фонда 415 "Закавказский статистический комитет" Центрального государственного исторического архива Грузии и относятся этнодемографическому облику Александропольского уезда а также проверке армянских селений с ведомостями и списками населенных мест.

* Հնարավոր է՝ Գլղարան (-Ա.Ա.):